

การสร้างสรรคเนื้อหาในลิลิตพงศาวดารเหนือ*

A Creation of the Contents in *Lilit Pongsawadan Neua*

ธีรพัฒน์ พูลทอง**

Tirapat Poolthong

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาการสร้างสรรคเนื้อหาในวรรณคดีเรื่องลิลิตพงศาวดารเหนือ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ผู้ทรงพระนิพนธ์ได้คัดสรรเนื้อหาจากตัวบทที่หลากหลาย เนื้อหาหลักของลิลิตสร้างสรรคจากวรรณกรรมประเภทพงศาวดาร ได้แก่ หนังสือพงศาวดารเหนือ ประกอบด้วยเรื่องพระร่วงอรุณกุมารบุตรนางนาค เรื่องพระร่วงวิงวาวแล้วจมน้ำหายไป เรื่องเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก เรื่องสร้างเมืองพิษณุโลก และเรื่องสร้างพระชินศรี พระชินราช พระศาสดา เนื้อหาเรื่องเป็นเรื่องราวที่สร้างสรรคจากเรื่องอื่นที่ไม่ใช่พงศาวดาร ได้แก่ วรรณกรรมคำสอน ตำรา บทพรรณนากระบวนทัพ บทนิราศ และหลักธรรมในพระพุทธศาสนา การผสมผสานตัวบทที่หลากหลายดังกล่าว ทำให้ลิลิตพงศาวดารเหนือเป็นงานชิ้นเยี่ยมที่มีความเป็นสหวิทยาการขององค์ความรู้

คำสำคัญ: วรรณคดีกับประวัติศาสตร์ไทย; พงศาวดาร; ขนบวรรณศิลป์ไทย

---

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “ลิลิตพงศาวดารเหนือ: การศึกษาลักษณะเด่นในฐานะวรรณคดีพงศาวดาร” โดยมีรองศาสตราจารย์ ดร.เสาวณิต วิงวอน เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์.

** นิสิตปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาวรรณคดีไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. ติดต่อได้ที่: tirapat_poolthong@hotmail.com

Abstract

This study aims to investigate a creation of the contents in *Lilit Pongsawadan Neua* by the Supreme Patriarch H.R.H. Prince Pavares Variyalongkorn. It is found that the poet selects contents from diverse texts. The major content is derived from *Phongsawadan Neua* chronicle which is comprised of various stories: *Phra Ruang Arun Khuman* (The son of *Nang Naga*), *Phra Ruang* playing kites, *Chao Sri Tamma Tripitaka* establishing Phitsanulok city and three Buddha images (*Phra Chinnasri*, *Phra Chinnaraj* and *Phra Sadsada*). The sub-contents are derived from didactic literature, textbooks, description of battalion procession, *Niras* poetry and Buddhist principles. These diverse contents make *Lilit Pongsawadan Neua* a masterpiece of interdisciplinary resource.

Keywords: literature and Thai history; chronicle; Thai literary convention

บทนำ

ลิลิตพงศาวดารเหนือ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก เมื่อจุลศักราช 1242 (พ.ศ.2423) ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏในคำ “แจ้งความ” เมื่อคราวพิมพ์ครั้งที่ 2 โดยโรงพิมพ์ไทย (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, 2510: แจ้งความ) ว่า

หนังสือเรื่องนี้ กรมสมเด็จพระปวเรศวริยาลงกรณ์ฯ ทรงนิพนธ์ ได้พิมพ์แล้วที่โรงพิมพ์หลวงในพระบรมมหาราชวัง เมื่อจุลศักราช 1242 ปีมะโรงโทศก ข้าพเจ้าเห็นว่าต้นฉบับเดิมซึ่งพิมพ์ในครั้งก่อนนั้นหายากแล้ว จึงได้จัดการพิมพ์ขึ้นอีก เพื่อผู้ที่มีความต้องการอ่านในภายหลัง

จะหาอ่านได้โดยสะดวก และถ้อยคำวิธีใช้ตัวอักษรนั้นคง
ตามต้นฉบับเดิม

เนื้อเรื่องลิลิตพงศาวดารเหนือกล่าวถึงกษัตริย์ผู้ครองนครหรือรัฐไชยนามว่าท้าวอโยคคามนีได้สมรสกับนางนาคแล้วจากไป ท้าวอโยคคามนีได้มอบชำมรงค์กับผ้าทรงสะพักไว้เป็นของขวัญต่างหน้า แล้วนางนาคก็กลับไปสู่นาคพิภพ เมื่อนางนาคตั้งครุฑ นางรู้ว่าบุตรจะต้องมีกำเนิดเป็นมนุษย์ เพื่อความปลอดภัยของบุตรนางนาคไม่อาจให้กำเนิดบุตรในแดนนาคได้ จึงขึ้นมาคลอดบุตรไว้ในป่าเพียงลำพัง และได้วางชำมรงค์พร้อมด้วยผ้าทรงสะพักไว้เป็นเครื่องหมาย ไม่นานมีพรานป่าคนหนึ่งมาพบกุมารโดยบังเอิญ และรู้โดยลักษณะว่าเป็นบุตรของท้าวพระยาพรานจึงเก็บกุมารมาเลี้ยงไว้เป็นบุตรบุญธรรม วันหนึ่งพรานอุ้มกุมารไปวางไว้ในที่ร่มใกล้ปราสาทที่ท้าวอโยคคามนีกำลังสร้าง เหตุปาฏิหาริย์ก็เกิดขึ้น คือปราสาทเอียงเข้าหาตัวกุมารและเงาของปราสาทไม่เคลื่อนหนีไปจากกุมารนั้น ทำให้ท้าวอโยคคามนีได้พบกับโอรส แล้วได้ประทานนามให้ว่าอรุณกุมาร เมื่ออรุณกุมารเจริญวัยขึ้นได้ครองเมืองศรีสัชชนาลัย และได้นามใหม่ว่าพระร่วง ครั้นเจ้าเมืองเชียงใหม่สิ้นพระชนม์ พระร่วงจึงให้ฤทธิกุมารอนุชาต่างมารดาไปครองนครเชียงใหม่ขณะที่พระร่วงเดินทางกลับจากเชียงใหม่ พระร่วงได้ทรงว่าว เผอิญว่าวนั้นเกิดขาดลอยไป พระร่วงวิ่งตามไปถึงเมืองตองอู พอพระร่วงจะเสด็จกลับมายังสุโขทัย พระองค์ได้แฉะสรองน้ำแล้วก็หายไป เนื้อเรื่องต่อมาเป็นเรื่องพระร่วงอีกตำนานหนึ่งคือเรื่องพระร่วงसानชะลอมใส่น้ำและสาปขอมดำดินให้กลายเป็นหิน จากนั้นกล่าวถึงพระเจ้าธรรมไตรปิฎกกษัตริย์เมืองเชียงแสนทำศึกกับท้าวพสุทธราชา กษัตริย์เมืองศรีสัชชนาลัย แต่สงครามครั้งนี้ยุติได้ด้วยพระพุทธรูปซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดเขาริ่งแรงมาระงับเหตุไว้ ต่อมาพระเจ้าธรรมไตรปิฎกจึงสร้างเมืองพิษณุโลกให้โอรสทั้งสองคือพระไกรสรราชและพระชาติสาคร และบำรุงพระพุทธรูปศาสนาด้วยการสร้างวิหารรวมทั้งพระพุทธรูปสำคัญ 3 องค์ คือพระชินศรี พระศาสดา และพระชินราช เมื่อสิ้นราชวงศ์เชียงแสนแล้ว กล่าวถึงการอัญเชิญพระชินศรีและพระศาสดามาประดิษฐานที่กรุงเทพฯ

วรรณคดีเรื่องนี้ประพันธ์เป็นร้อยกรองประเภทลิลิต คือแต่งร้อยสลับโคลง ตลอดเรื่อง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงสร้างสรรค์เนื้อหาจากเรื่องที่มีอยู่แล้วในหนังสือต่างๆ และนำมาเรียบเรียงใหม่ ดังนั้น การสร้างสรรค์เนื้อหาจึงต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหาในเรื่องเดิมกับความสอดคล้องของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในลิลิตพงศาวดารเหนือด้วย

การสร้างสรรค์เนื้อหาในบทความนี้หมายถึง การสร้างเนื้อหาวรรณกรรม ด้วยการประพันธ์สำนวนขึ้นใหม่ ผสมผสานกับการเลือกเนื้อหาที่มีอยู่ในวรรณกรรมเรื่องเก่าหลายสำนวน แล้วนำมาเรียบเรียงไว้อย่างเหมาะสม มีเอกภาพ และไม่ขัดกับการดำเนินเรื่อง

การสร้างสรรค์เนื้อหาในลิลิตพงศาวดารเหนือประกอบด้วยเนื้อเรื่องหลัก คือ เรื่องพระร่วงในพงศาวดารเหนือ และเนื้อเรื่องแทรก ได้แก่ วรรณกรรมคำสอน ตำรา บทพรรณนากระบวณทัพบทนิราศ และราชธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา

การสร้างสรรค์เนื้อเรื่องหลักจากพงศาวดาร

ในบทความนี้ผู้ศึกษาจะเปรียบเทียบลิลิตพงศาวดารเหนือกับพงศาวดารเหนือ เพื่อเป็นตัวอย่างการสร้างสรรคเนื้อหาในส่วนที่เป็นเรื่องราวในประวัติศาสตร์นิพนธ์ประเภทพงศาวดาร

พงศาวดารเหนือเป็นพงศาวดารที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล โปรดเกล้าฯ ให้พระวิเชียรปรีชา (น้อย) เป็นผู้รวบรวมเรื่องมาเรียบเรียงไว้ เมื่อ พ.ศ.2350 (กรมศิลปากร, 2474: คำนำ) ในบรรดาเรื่องราวที่ปรากฏในพงศาวดารเหนือหลายเรื่อง นั้น มีเนื้อหาที่สอดคล้องกับลิลิตพงศาวดารเหนือหลายตอน เช่น เรื่องอรุณกุมาร เมืองสวรรค์โลก เรื่องพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก เรื่องสร้างเมืองพิษณุโลก เรื่องสร้างพระชินศรี พระชินราชและเรื่องพระร่วงเมืองสุโขทัย ตัวอย่างเช่นตอนกำเนิดพระร่วงอรุณกุมาร ข้อความในพงศาวดารเหนือมีว่า (พระยาอภัยคามินี) “...ย่อมออกไปจำศีลอยู่ในเขาใหญ่ จึงร้อนอาศน์นางนาคอยู่มิได้” (กรมศิลปากร, 2474: 8)

ตรงกับโคลงในลิลิตพงศาวดารเหนือ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, 2510: 2) ที่ว่า

เธอมักไปอยู่ถ้ำ	คูหา
เจริญพรชภาวนา	คำเข้า
อุโบสถทุกครา	ในนอก ฝนเฮย
เดชกุศลนเจ้า	เจ้าร้อนนาคี

หรือตอนสร้างพระชินศรี ข้อความในพงศาวดารเหนือมีว่า “ซุมนุ้มพระสงฆ์ทั้งหลายมีพระอุบาฬีและพระศิริमानนท์เป็นประธานและพระสงฆ์เจ้าทั้งหลาย...” (กรมศิลปากร, 2474: 22) ตรงกับโคลงในลิลิตพงศาวดารเหนือ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, 2510: 113) ที่ว่า

สงฆ์ประชุมหล่อไ้	ชินศรี
มีพระอุบาฬี	นั่งต้น
ที่สองอนุกรมมี	นามเรียก
ศิริमानนท์พัน	จากนั้นห่อนแสดง

ทั้ง 2 ตัวอย่างที่ยกมา เป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าผู้ทรงพระนิพนธ์เล่าเรื่องโดยดำเนินความตามหนังสือพงศาวดารเหนือเป็นสำคัญ แต่มีส่วนที่ต่างกันอยู่บ้าง กล่าวคือ ใช้กลวิธีทางวรรณคดีในการดำเนินความบางช่วง ได้แก่ การขยายความ การตัดความ และการเปลี่ยนแปลงรายละเอียด ดังตัวอย่างต่อไปนี้

1. การขยายความ เช่น ตอนท้าวอโศกคามุณีเสพสังวาสด้วยนางนาคในพงศาวดารเหนือกล่าวเพียงสั้นๆ ว่า “เธอก็มาเสพเมถุนด้วยนางนาค” (กรมศิลปากร, 2474: 8) แต่ในลิลิตพงศาวดารเหนืออาศัยกลวิธีทางวรรณคดีพรรณนาให้ยืดยาวออกไปเพื่อสื่ออารมณ์ของตัวละครมากกว่าในพงศาวดารเหนือ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, 2510: 2) ดังนี้

สองสมสังวาทแท้	จำถึง
สองภิรมย์รำพึง	ชื่นชู
สองวิตกคำนึง	กาลกลับ
สองบ่อเปื้อนเพื่อรู้	เวลาสร้างห่างกัน

การขยายความที่ปรากฏในลิลิตพงศาวดารเหนืออีกตัวอย่างหนึ่ง คือตอนที่กล่าวถึงอรุณ कुमार และฤทธิ कुमार ว่ามีความชอบพอกันเคยกันเป็นหนึ่งเดียว ซึ่งในพงศาวดารเหนือกล่าวเพียงว่า “...เจ้าพี่น้องทั้ง 2 ร่วมใจกัน” (กรมศิลปากร, 2474: 9) แต่ในลิลิตพงศาวดารเหนือ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, 2510: 5-6) กล่าวขยายความว่า ทั้งสองพระองค์เป็นผู้ซื่อสัตย์ เทียงธรรม รอบรู้ราชธรรม และมีความฉลาดในด้านต่างๆ ดังนี้

สองกุมารชอบคุ่น	แก่กัน
มีจิตรสมานฉันท์	หนึ่งแท้
ซื่อสัตย์สรรพเทียงธรรม	ทุกสิ่ง
ไหวพริบการกล่าวแก้	รอบรู้ราชธรรม
ฉลาดกาลรอบรู้	วิทยา
ฉลาดในภาษา	อื่นอ้าง
ฉลาดรอบคณา	อากาศ
ฉลาดครบรอบข้าง	ทั่วทั้งพุทธไสย

2. การตัดความ เช่น ความในพงศาวดารเหนือกล่าวไว้ว่า “เจ้าอรุณ कुमार ได้พุทธทำนายพระพุทธเจ้าเมื่อไปฉนเพนนอกบ้านปัญจภูมิฉฉฉฉฉ และพระยาอภิบาลคามินี่มาคิดแต่ในพระทัยว่า เมืองใดจะสมควรแก่ลูกแห่งกูนี้ จึงเห็นแต่เมืองสัชชานาลัย...” (กรมศิลปากร, 2474: 9-10) แต่ในลิลิตพงศาวดารเหนือ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, 2510: 6) กล่าวตรงกันว่าทำวอไทยคามินี่คิดสร้างเมืองให้โอรส จึงยกเมืองสัชชานาลัยให้อรุณ कुमार ไปครอง แต่มิได้กล่าวถึงพุทธทำนาย ดังนี้

อยู่มาห้าสิบใกล้	โดยปี
ท้าวอไถยมุณี	คิดสร้าง
เมืองโตใหญ่ไม่มี	โอรส
สัชชนาไลยหวัง	ยกให้อรุณไป

ผู้ทรงพระนิพนธ์ไม่กล่าวถึงพุทธทำนายตามข้อความที่ปรากฏในพงศาวดารเหนืออาจเป็นเพราะไม่มีความสำคัญต่อเรื่องตอนนี้และเพื่อให้การเดินเรื่องกระชับขึ้น

3. การเปลี่ยนแปลงรายละเอียด กวีเลือกเปลี่ยนรายละเอียดเพียงเล็กน้อยในส่วนที่ไม่กระทบต่อการดำเนินเรื่อง เช่น ตอนว่าวของพระร่วงลอยไปติดหลังคาปราสาทเมืองตองอู พระร่วงป็นขึ้นเหยียบศิระะพระยาตองอูเพื่อหยิวว่า พระร่วงคิดว่าพระยาตองอูเป็นข้า คงจะไม่ถือสา ดังพงศาวดารเหนือ (กรมศิลปากร, 2474: 14-15) กล่าวว่า “เมื่อพระร่วงเจ้าจะขึ้นเอาว่าวนั้น พระองค์เจ้าให้พระยาตองอูยืนขึ้น... ครั้นเอ้อมหยิบมาถึงพระหัตถ์ พระองค์ก็เหยียบศิระะขึ้นเอาว่าว ด้วยพระองค์คิดว่าเป็นข้ามิได้ถือความ”

ส่วนในลิลิตพงศาวดารเหนือ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2510: 41) กล่าวถึงพระร่วงเหยียบศิระะพระยาตองอูขึ้นหยิวว่าเช่นกัน แต่รายละเอียดเปลี่ยนแปลงไปว่า ธิดาพระยาตองอูเห็นพระร่วงเหยียบศิระะบิดา จึงกระซิบบอกว่าพระร่วงกระทำไม่สมควรเพราะเป็นเขยดังความว่า

รุ่งเช้าเธอจึงร้อง	เรียกหา
เจ้านครออกมา	บอกชี้
ขึ้นยืนเหยียบอังกษา	สอยว่า
ยังห่างอยู่น้อยชี้	หนึ่งเท้าเหยียบหัว
นางสาวเห็นโกรธแค้น	โกรธา
มาเหยียบเศียรบิดา	ค่อยได้
จึงกระซิบเจรจา	เล่าบอก
เขาก็เปนเขยไซรั	หยาบซ้ำเหลือเกิน

รายละเอียดที่แตกต่างกันอีกประการหนึ่ง ได้แก่ วิสามานยนาม เป็นต้น ชื่อสถานที่ ชื่อตัวละครและชื่อวัตถุ ซึ่งสะกดต่างกัน ตัวอย่างชื่อสถานที่ เช่น พงศาวดารเหนือใช้ว่า ศรีษชนาลัย แต่ลิลิตใช้ว่า ศรีษชนาลัย ตัวอย่างชื่อตัวละคร เช่น พงศาวดารเหนือใช้ว่า อภัยคามินี แต่ลิลิตใช้ว่าอโภยคามินี ตัวอย่างชื่อวัตถุ เช่น พงศาวดารเหนือใช้ว่า พระชินสีห์ แต่ลิลิตใช้ว่า พระชินศรี เป็นต้น

เมื่อนำพงศาวดารเหนือเทียบกับลิลิตพงศาวดารเหนือดังตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้น พบว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงสร้างสรรค์เนื้อหาในลิลิตพงศาวดารเหนือโดยรักษาเนื้อหาหลักตามพงศาวดารเหนือเป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนรูปแบบคำประพันธ์จากร้อยแก้วเป็นร้อยกรองย่อมมีส่วนกำหนดความคิดของกวีในการสร้างสรรค์เนื้อหาอยู่บ้าง เพราะ “รูปและเนื้อหาเป็นด้านสองด้านแห่งสิ่งเดียวกัน...รูปอยู่ลอยๆ โดยปราศจากเนื้อเรื่องไม่ได้ฉันใด เนื้อเรื่องจะอยู่ลอยๆ โดยปราศจากรูปแบบไม่ได้ฉันนั้น” (วิทย์ ศิวะศรียานนท์, 2519: 52)

แบบแผนคำประพันธ์โคลงสี่สุภาพได้บังคับจำนวนคำในโคลง 1 บทว่าต้องมี 30 คำ (หากมีสร้อยก็เพิ่มเป็น 32 หรือ 34 คำ) ข้อกำหนดนี้จึงมีผลต่อเนื้อหาในโคลง 1 บทที่ต้องสรุปให้จบลงในตัวเองอย่างสมบูรณ์เสมือนการเว้นวรรคหนึ่งๆ ในความเรียงแต่ผิดกับความเรียงตรงที่ไม่สามารถเรียบเรียงติดต่อกันไปได้ เพราะมีเงื่อนไขเรื่องจำนวนคำกำกับอยู่ส่วนสิ่งที่ทำให้คำประพันธ์ประสานเป็นเรื่องราวขึ้นได้อย่างกลมกลืนก็คือสัมพันธภาพของถ้อยคำที่ผูกร้อยปะติดปะต่อกันไปกับเนื้อหาในโคลงแต่ละบทตั้งแต่ต้นจนจบเพื่อรักษาสารัตถภาพและเอกภาพโดยรวมของเรื่องไว้ ดังนั้น เมื่อผู้ทรงพระนิพนธ์ลิลิตเรื่องนี้ต้องการเปลี่ยนพงศาวดารจากสำนวนร้อยแก้วมาเป็นร้อยกรอง ข้อความในพงศาวดารร้อยแก้วที่เรียบเรียงติดต่อกันจึงถูกตัดออกเป็นวรรคๆ โดยแต่ละวรรคย่อมหมายถึงข้อความที่มีใจความเป็นเอกภาพสมบูรณ์ในโคลง 1 บทนั่นเอง เมื่อประพันธ์เนื้อหาในพงศาวดารเหนือเป็นร้อยกรองข้อความในสำนวนร้อยแก้วที่เป็นวรรคสั้น ผู้ทรงพระนิพนธ์จึงใช้กลวิธีทางวรรณคดี คือ การขยายความให้มีคำครบถ้วนตาม

จำนวนคำของโคลง 1 บท ส่วนข้อความในสำนวนร้อยแก้วที่มีขนาดยาว กวีก็ใช้กลวิธีทางวรรณคดี คือ การตัดความให้กระชับอยู่ในโคลง 1 บทเช่นกันหรือกวีอาจจงใจตัดความเพราะไม่ต้องการกล่าวถึงเนื้อหาส่วนนั้นก็ได้และบางครั้งอาจมีการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดในข้อความต่างๆ ตามความเหมาะสมด้วย ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การใช้กลวิธีทางวรรณคดีนั้นได้แก่การขยายความ การตัดความ และการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดในผลงานของท่านเรื่องนี้ทรงกระทำโดยรักษาเนื้อเรื่องหลักเป็นสำคัญทั้งสิ้น

การสร้างสรรคเนื้อเรื่องแทรก

เนื้อเรื่องแทรกหมายถึงเนื้อเรื่องตอนที่ไม่มีปรากฏในพงศาวดาร สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงเพิ่มเข้ามาเพื่อประโยชน์ทางวรรณคดี

เนื้อเรื่องแทรกในลิลิตพงศาวดารเหนือ จำแนกได้ดังนี้ 1) วรรณกรรมคำสอน 2) ตำรา 3) บทพรรณนากระบวณหัพ 4) บทนิราศ 5) หลักธรรมในพระพุทธศาสนา

1. วรรณกรรมคำสอน ได้แก่ เรื่องพาลีสอนน้องและสุภาชีวิตพระร่วง

ผู้ทรงพระนิพนธ์ลิลิตพงศาวดารเหนือได้แทรกเรื่องพาลีสอนน้องไว้ในตอนพระร่วงลบกักราชแล้วมีมหรสพสมโภชหลายชนิด มหรสพอย่างหนึ่งที่กวีกล่าวถึงคือโขนเล่นตอนพาลีสอนน้องและพรรณนาเนื้อความที่พาลีสอนน้องอย่างละเอียด (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, 2510: 12-19) ความตอนนี้เมื่อเทียบสำนวนโวหารกับโคลงพาลีสอนน้อง (กรมศิลปากร, 2553: 23-29) ฉบับที่แต่งในสมัยอยุธยา เป็นดังนี้

คำสอน	โคลงพาลีสอนน้อง	ลิลิตพงศาวดารเหนือ	
1. ใ้ปฏิบัติ หน้าที่ด้วยความ ขยันขันแข็ง ไม่เกียจคร้าน เอาแต่นอน	เฝ้าแหนแสนเสน่ห์ด้วย ริบดินทร์ปิ่นรฆวงศ์ อย่าคิดจะนิทรปลง ว่าสนุกสุขเกษมเข้า	ใจจง กายเกล้า ยาวยืด คำค้อย ตะคูนนอน	นิทราย่าส่งล้ำ เศยสาย ศรีสวัสดิจักเสื่อมหาย ลากหน้า นอนตริกนักรวงกาย การกิจ อย่าคลาศคุดเจ้าหล้า ตื่นขึ้น นมัสการ
2. ไม่พูดปด ไม่ อำพรางความ จริง และรู้โอกาส ในการกล่าวทูล	หนึ่งคอยชะลวยเล่ให้ สิงหนาทอาจไถ่ถาม ทูลพิทจิกกลความ อย่าขานการเบาน้อย	เรื่องราม ก็ถ้อย ตามสัตย์ เนื่องเนื้อ คดีตรง	จักทูลพิภาศพร้อม คอยสงบ ขุนคิ่งคิดงสบ ช่องได้ ชอบที่นอบเคารพทย์ กราบบาท มุลนา อย่ากลมผิตชอบไว้ เชอดชี้ ทูลฉลอง
3. ไม่แต่งกาย หรือกระทำตัว เกินฐานะ และมี กิริยามารยาท เรียบร้อย	เฝ้าไทยยาได้อ่า อย่างแต่งเน้งน้อยผง ที่ทางกลางโรงปลง ณ โรงคัลบันโดยด้อม	โอองค์ นอบน้อม ผดุงอาดม อย่าได้ สามผลาม	เฝ้าทำวออย่าแต่งไอ้ อวดงาม ท้องพระโรงอย่าลาม เหิมหน้า พระสนมราชนงราม เฝ้ากระษัตริย เนตรโสตอย่าสอดคว่า ลักหล้าง ประโลมนาง
4. ระมัดระวังใน เรื่องชู้สาว ไม่ยุ่ง เกี่ยวกับสนม นางในของ พระเจ้าแผ่นดิน	นักสนมกรมชะแม่แม่ นางในไพบุลย์พรรณ เฝ้าไท้ทงธรรม อย่าไฝในเสน่ห์ค้อย	สาวสวรรค์ เน้งน้อย ธิปราช เนตรเลี้ยว เรียมแสวง	ชาววังอย่าลักเล้า โลมไถล หน่อกระษัตริยอย่าอาจใจ หมิ่นจ้าว แข่งซักสอดสารไซ สี่สอบ ใครจับความทูลท้าว โทษม้วย ประไลยลาญ
5. ระวังตน ในเรื่องการ รับประทานอาหาร	เมื่อเฝ้าเข้าช้อค้อย จงยอมอมมกระยาหาร อย่ากินสิ้นเสรีจประมาณ เกลือกกวานป่วนห้องได้	สกลกาล หย่อนไว้ ประมุขขนาด ยากย้าย ในวัง	หนึ่งสูจักสูเฝ้า จอมกระษัตริย ประหยัดภักษาภักตร ยอมท้อง อย่ากินคับท้องอัด เกอนขนาด จุกเจอนเขอนขัดหล้อง โทษร้ายหลายลง

เนื้อหาเรื่องพาลีสนอน้องในลิลิตพงศาวดารเหนือส่วนใหญ่เมื่อเทียบกับโคลงพาลีสนอน้องสำนวนที่แต่งในสมัยอยุธยาเห็นว่าตรงกัน และตรงกับพาลีสนอน้องสำนวนอื่นด้วย เช่น *ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค 3* ตอนพระรามได้ชีวิตขึ้นบทละครเรื่องรามเกียรติ์ในรัชกาลที่ 1 และฉันทพาลีสนอน้อง เป็นต้น นอกจากนี้คำสอนที่เทียบไว้ในตารางนี้ยังมีคำสอนอื่นๆ อีก เช่น คำสอนที่ว่าไม่ล่วงละเมิดในราชบัลลังก์หรือเขตหวงห้าม มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อเจ้านายและไม่คิดค้นเมื่อถูกลงโทษ มีใจเป็นธรรม ไม่คิดอิจฉาริษยาผู้อื่น ไม่ทุจริตลักราชทรัพย์ และช่วยรักษาผลประโยชน์ของหลวง อุทิศตนเพื่อทำหน้าที่การงาน มีความกล้าหาญในการสงคราม อย่าขัดคำสั่งพระเจ้าแผ่นดินต่อหน้าที่ประชุม ให้เว้นระยะในการเข้าเฝ้า อย่าอ้างความใกล้ชิดที่ตนมีต่อพระเจ้าแผ่นดิน อย่ากบฏต่อพระเจ้าแผ่นดิน เป็นต้น

ในพงศาวดารเหนือกล่าวแต่เพียงการลบศักราช ไม่มีมหรสพสมโภช ดังนั้น การเล่นโขนตอนพาลีสนอน้องในงานฉลองศักราชใหม่ที่กวีแทรกเข้ามาในเนื้อหาของลิลิตจึงมีความเหมาะสมในการดำเนินเรื่องที่จะให้รายละเอียดคำสอนนั้นด้วย

นอกจากเรื่องพาลีสนอน้องแล้ว ผู้นิพนธ์ได้ยกตัวบทจาก *สุภาสิตพระร่วง* ซึ่งเป็นวรรณคดีคำสอนเกี่ยวกับหลักปฏิบัติต่างๆ ไปในชีวิตซึ่งอิงกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา แทรกไว้ในเนื้อหาของลิลิตพงศาวดารเหนือในลำดับต่อจากพาลีสนอน้องโดยไม่มีการดัดแปลงแต่งเติมใดๆ เพียงแต่มีโคลงเกริ่นนำเท่านั้น (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, 2510: 19) ดังนี้

ชนประชุมมากล้น	เหลือตรา
พระร่วงท่านเมตตา	กล่าวไว้
คำโอวาทสุภา	สิตท่าน
จงเงี่ยสดับให้	จบต้นจนปลาย

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงคัดข้อความจาก *สุภาสิตพระร่วง* เริ่มตั้งแต่ “ปางสมเด็จพระร่วงเจ้า” จนถึง “เลิศอ้างทางธรรม

แลนา” (กรมศิลปากร, 2537: 1-10; สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, 2510: 19-21)

จะเห็นได้ว่า กวีแทรกสุภาษิตพระร่วงในลิลิตอย่างเหมาะสม โดยดำเนินเรื่องต่อจากการเล่นโขนตอนพาลีสอนน้อง เมื่อประชาชนได้มาประชุมกันในงานมหรสพสมโภชศักราชใหม่ พระร่วงจึงมีพระเมตตากล่าวโอวาทเป็นสุภาษิตให้ฟังตั้งแต่ต้นจนปลาย

2. ตำรา เช่น ตำราดูลักษณะแมว

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ได้ทรงพระนิพนธ์ตำราต่างๆ แทรกไว้ ตัวอย่างเช่น ตำราดูลักษณะแมว ในตอนที่แนะนำแมวมงคลมาขึ้นบัลลังก์ก่อนพิธีอภิเษกมเหสี ดังความในลิลิตพงศาวดารเหนือ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, 2510: 96) ว่า

แมวมงคลเหล่านี้	ควรหวัง
สถิตยบนบัลลังก์	ก่อนให้
หินบดฟักเขียวขล้ง	วางทอด
สามสิ่งแต่งตั้งไว้	เสร็จแล้วถวายพร

ในตำราดูลักษณะแมวของวัดอนงคาราม พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุฒาจารย์พุทธสมมหาเถระ (วัดอนงคาราม, 2500: คำนำ) มีคำนำกล่าวถึงประวัติตำราลักษณะแมวพอสังเขป ดังนี้

ตำราเหล่านี้ยังไม่เคยปรากฏว่ามีใครได้จัดพิมพ์ขึ้นแจกจ่ายให้เป็นการแพร่หลาย ... ตำรานี้เห็นว่าเป็นของเก่าใครเป็นผู้รวบรวมหรือแต่งไว้ครั้งไหนไม่ปรากฏหลักฐานสังเกตบทโคลงและกาพย์ที่แต่งไว้รู้สึกว่าเป็นสำนวนเก่าไพเราะมาก แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งเป็นจินตกวี มีความรู้ทางประพันธ์เป็นอย่างดี

แสดงว่าตำราดูลักษณะแมวนั้นไม่เป็นที่แพร่หลายนัก มีอยู่เก่าก่อนแล้วเพียงแต่ไม่ทราบผู้แต่ง อย่างไรก็ตามตำราดูลักษณะแมวแต่ละเล่มน่าจะไม่ว่ากัน ในที่นี้ผู้ศึกษาจะได้ลองเทียบลักษณะแมวในลิลิตพงศาวดารเหนือ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, 2510: 94-96) กับหนังสือตำราดูลักษณะแมวของวัตตองคาราม (2500: 1-19) พอให้เห็นเป็นตัวอย่าง ดังนี้

ชื่อแมว	ตำราดูลักษณะแมว	ลิลิตพงศาวดารเหนือ
1. นิลรัตน์	สมยานามชาติเชื้อ นิลรัตน์ กายดำสีทิสามรรถ เลศพร้อม พันเนตรเล็บลิ้นทัด นิลคู่ กายนาหาง สุดเรียวยาวน้อม นอบน้อมเสมอเศียร	แมวใดจักขุลิ้น ดำขำ ขนเลบก็สีดำ สีถ้วน นิลรัตน์จัดประจำ เปนชื่อ แมวนา สูงศักดิ์ลักษณะล้วน เลิศแล้วใครเสมอ
2. จดบุท	จดบุทหมดเปิดน้อม นามแสดง ไ่ว่นา โลมสกลกายแสง หมึกกล้วย สีบาทพิศเล่ห์แฝง ลายเศวต ตาเลื่อมสีเหลืองคล้าย เช่นแม้นดอกโสน	แมวจุมุกต่างแต่มี ดำประสาน สีบแปดเล็บดำปาน แก่นไม้ คอดางต่างขาวยาน เกี้ยวเนื่อง ไปนา จนสุดถึงทวารใต้ สีท้าวขาวเสมอ
3. วิลาส	ราวคอบทบึงาดท้อ สองหู ขาวตลอดหางดู ดอกฝ้าย มีเศวตสีบาทจรู สองเนตร เขียวแฮ นามวิลาสงามคล้าย โภคพื้นกายดำ	แมวใดขาวสีเท้า หูสอง จักขุเหลืองดังทอง เทียบแท้ ใครเลี้ยงจักมูมอม สมบัติ มากเฮย ทำกิจอันใดแม้ เล็กน้อยผลงาม
4. แก้วแต่มี	สลับทวงคอศิระตัน ชาหลัง สองไหล่กำหนดทั้ง บาทหน้า มีโลมดำบดบัง ปลายบาท สองแฮ แก้วแห่งตำจุจม้า ผ่านพื้นขาวเสมอ	แมวขาวกายต่างแก้ว ฟิงหา ประเทษกลางหลังนา หลักคั่น กันอันตรายา บางเหล่า สูญแฮ ชื่อจ่ายกำไรลัน จักได้เสฐภูมิ
5. บัดเศวต	บัดเศวตลักษณะนั้น ปลายนา สาแล ขาวตลอดหางหา ยากพร้อม ระลุ่มแจกสลัปตา กายเปิด เดียวแฮ ตาตั้งคำทรายล่อม บุษยน้ำพลอย เหลือง	แมวดำต่างสีเท้า หลังขาว เปนเช่นติดเนื่องยาว ตลอดลิ้น แต่จุมุกแจกทางราว บันทัด ทอดนา จักขุเหลืองดังขมิ้น เลิศด้วยเดชา

นอกจากนี้ในลิลิตพงศาวดารเหนือยังกล่าวถึงตำราอื่นๆ อีก ได้แก่ ตำราพิชัยสงคราม ตำราดูนวลลักษณ์ และตำราฟังเสียงตุ๊กแก

3. บทพรรณนากระบวณทัพบ

ในตอนพระร่วงยกทัพเพื่อไปอภิเษกพระกฤษณ์ขึ้นเป็นกษัตริย์เชียงใหม่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (2510: 31) ทรงพรรณนากระบวณทัพบของพระร่วงไว้ดังนี้

แล้วตรัสสั่งขุนพล พวกพลเหี้ยมหาญ เร่ง
เตรียมการพยุหาตร์ จัตุรงค์ราษฎร์เรื่องรบ ครบทุกหมู่ทุก
หมวด ตรวจให้สรรพโดยเขบ็จ จัดให้เสร็จโดยขบวน กูจัก
ยวรายตราเต้า เดือนนำห้าค่ำเช้า แต่งตั้งเตรียมพลัน

บทพรรณนากระบวณทัพบนี้เป็นคำประพันธ์บทที่ 140 ในลิลิตพงศาวดารเหนือ มีข้อความเหมือนกับลิลิตพระลอบทที่ 207 (กระทรวงศึกษาธิการ, 2521: 56) และก็ยังยกตัวบทที่มีเนื้อหาเป็นบทพรรณนากระบวณทัพบจากลิลิตพระลออีกหลายบทมาแทรกไว้ เช่น บทที่ 147-149 ในลิลิตพงศาวดารเหนือ มีข้อความเหมือนกับลิลิตพระลอ บทที่ 228-230

นอกจากนี้ในตอนสงครามระหว่างเชียงใหม่กับศรีสัชชนาลัย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (2510: 66) ทรงพรรณนากระบวณทัพบของพระเจ้าธรรมไตรปิฎกไว้ดังนี้

...ยุรยาตรยังเกยชัย เสนาในเตรียมทัพบ สรรบพลห้าสิบหมื่น
ขุนคชหีนหาญแก้ว ขับข้างแก้วพัตตกอ รอรับราชริมเกย
ความญเคยคัตท้ายเทียบ เสดจอย่างเหยียบหลังสาร ทรง
คชาธารยรรยง อลงกฏแก้วแกมกาญจน์ เครื่องพุดตาลตบ
แต่ง แข่งสีทองทอเนตร ปักเสวตรฉัตรฉานฉาย คลายคช
บาทยาดรา คลีพยุหคลาคลาศแล้ว คล้ายคล้ายนาย
ทแก้ว อย่างเอื้องรงทอง แลนา

บทพรรณนากระบวนทัพนี้นี้เป็นคำประพันธ์บทที่ 303 ในลิลิตพงศาวดารเหนือ มีข้อความเหมือนกับลิลิตตะเลงพ่ายบทที่ 32 (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2553: 12) ทัพนที่ยกมาจากลิลิตตะเลงพ่ายปรากฏต่อเนื่องไปจนถึงคำประพันธ์บทที่ 313 (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, 2510: 70) ซึ่งเป็นโคลงสาม ความว่า

    ถ้วนเดินโดยโหลนทวาร   พวกพลหาญแห่หน้า
    ล้วนทแกล้วทกล้า   กลาดกลุ้มเกลื่อนสถล มารคณา

การที่ผู้ทรงพระนิพนธ์ยกเอาทัพนในลิลิตพระลอและลิลิตตะเลงพ่ายมาใช้นี้ เป็นการแทรกโดยไม่มีมีการแก้ไขดัดแปลงใดๆ แสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงเล็งเห็นความงามของทัพนเดิม ซึ่งเป็นแบบอย่างของกวีชั้นครู จึงทรงนำมาใช้โดยคงภาษาและเนื้อหาเอาไว้ เป็นการรักษารูปแบบและบรรยากาศการจัดกระบวนทัพนแบบโบราณซึ่งสอดคล้องกับเรื่อง

4. บทนิราศ

บทนิราศปรากฏตอนพระนางประทุมจากเมืองศรีสัชชนาลัยหลังสงครามระหว่างพระพสุทธราชกับพระเจ้าธรรมไตรปิฎกยุติด้วยพระพุทธรูปสมภารวัดเขาริ่งแรงมาขอให้เลิกทัพ พระพสุทธราชจึงถวายพระนางประทุมผู้เป็นพระธิดาให้แก่พระเจ้าธรรมไตรปิฎก สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (2510: 81) ทรงพระนิพนธ์บทนิราศพระนางประทุมไว้ว่า

    ปางนั้นพระนางปทุม   เห่นคนกลุ้มจักกลับ พวกกองทัพ
    อึ้งแซ่ นางเหลียวแลนีกพรัน จิตรไหวหวั่นตระหนก คืดวิตก
    ถึงมารดา พลังโสภาคสุภาพ สุขลอบนอนภักตร นางนงลักษณ์
    ครวญเทเวศ หึงงมยามเหตุทูลห้าม พระนงงามอย่าคำนึง
    ไม่ช้าถึงนครเศ สู่ปะเทศเวียงไชย เสวยมไหสวรรยภพ ดิลก
    ลบบี้นประชา ขวัญแม่อย่าครวญพิลาบ เงินหลายหาบจักได้

ยศศักดิ์ใหญ่มโหฬาร ขอนงคราญจงเกษม เปรมศฤงฆาร
 ท่านไท้ แม่ณะหัวจักได้ พรั่งพร้อมสมบัติ ภัศดา

การแทรกบทนิราศในวรรณคดีประวัติศาสตร์มีส่วนสำคัญอย่างยิ่ง เพราะในบันทึกทางประวัติศาสตร์มักไม่ระบุนามณ์ความรู้สึกของบุคคล แต่เมื่อเป็นวรรณคดี การพรรณานามณ์ทำให้เห็นมิติของความเป็นมนุษย์มากขึ้น กลวิธีเช่นนี้ปรากฏในลิลิตตะเลงพ่ายพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ตอนนิราศพระมหาอุปราช ทำให้ผู้อ่านรับรู้อารมณ์ร่วมไปกับตัวละครอย่างน่าเห็นอกเห็นใจ นอกจากนี้การแทรกบทนิราศย่อมแสดงให้เห็นมิติพื้นที่และเวลาที่เคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องด้วย

5. หลักธรรมในพระพุทธศาสนา กล่าวคือ หลักธรรมของพระมหากษัตริย์หรือราชธรรมพจนานุกรมพุทธศาสน์ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2551: 340) ให้ความหมายของราชธรรม ว่า *“ราชธรรม ธรรมสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน, คุณสมบัติของนักปกครองที่ดี สามารถปกครองแผ่นดินโดยธรรม และยังประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาชนจนเกิดความชื่นชมยินดี...”*

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ผู้ทรงพระนิพนธ์ได้กล่าวถึงราชธรรมต่างๆ ไว้ในเนื้อเรื่องลิลิตพงศาวดารเหนือโดยให้พระเจ้าธรรมไตรปิฎกเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งราชธรรม 3 คือ ทศพิธราชธรรม สังคหวัตถุ 5 และจักรพรรดิวัตร 12 แสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นพุทธศาสนิกชนดังนี้

5.1 ทศพิธราชธรรม คือ ธรรมะของพระราชาซึ่งควรปฏิบัติ 10 ประการ ได้แก่ 1. ทาน การให้ทรัพย์สินสิ่งของ 2. ศีล ประพฤติดีงาม 3. ปริจาคะ ความเสียสละ 4. อาชชวะ ความซื่อตรง 5. มัททวะ ความอ่อนโยน 6. ตบะ ความทรงเดชเผากิเลสตัณหา ไม่หมกมุ่นในความสุขสำราญ 7. อักโกธะ ความไม่กริ้วโกรธ 8. อวิหิงสา ความไม่ข่มเหงเบียดเบียน 9. ขันติ ความอดทนเข้มแข็งไม่ห่อถอย 10. อวิโรธนะ ความไม่คลาดธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตฺโต,

2551: 340) ดังจะยกตัวอย่างโคลงบทกล่าวนำ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, 2510: 56) ว่า

ราชาธิบอย่างไ้	ประฏิบัติ
สมเคราะห์แก่บรืษัช	ที่ต้น
เคารพยต่อบัญญัติ	ของเก้า
ไม่ละเมอดลวงกัน	บทนี้อันปลาย

ข้อความในคำประพันธ์บทต่อจากนี้คือบทที่ 258-268 ในลิลิตพงศาวดารเหนือ เป็นข้อความเดียวกันกับลิลิตตะเลงพ่ายบทที่ 396-406 ตอนยอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรผู้ทรงทศพิราชธรรม ยกตัวอย่างหนึ่งในราชธรรม 10 ประการ คือ ความซื่อตรง ลิลิตพงศาวดารเหนือ บทที่ 261 (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, 2510: 57) โคลงว่า

พระงามอุษาพร้อม	ไ้ไตรพิช ทวารเฮย
กายกรมลภาสิต	ชื่อช้อง
บำเพญเพิ่มสุจริต	เจรอญสัตย สงวนนา
สิ่งคตปลดเปลื้องช้อง	แต่ครั้งฤามี

โคลงบทนี้เหมือนกับลิลิตตะเลงพ่ายบทที่ 399

5.2 สังคหวัตถุ 5 หรือ ราชสังคหวัตถุ เป็นธรรมะที่พระราชอาพิงยึดมั่นไว้ในการสงเคราะห์บ้านเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข ดำเนินไปด้วยความสงบราบรื่น และเรียบร้อย ราชธรรมข้อนี้มีรากฐานมาจากพุทธวจนะที่พระพุทธเจ้าประทานแก่พราหมณ์แห่งหมู่บ้านกุกุททันตะ แสดงวิธีแก้ปัญหาการปกครองเมื่อโจรผู้ร้ายชุกชุม โดยสนับสนุนอาชีพของประชาชน ส่งเสริมกสิกรรม พาณิชยกรรม ส่งเสริมข้าราชการ ให้ทุนประกอบการค้า เชิดชูและให้รางวัลแก่ผู้กระทำดี (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง, 2521: 175)

สังคหวัตถุ 5 ปรากฏในลิลิตพงศาวดารเหนือบทที่ 269-274 เป็นข้อความที่กวียจากลิลิตตะเลงพ่ายตอนยอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรผู้ทรง

ราชสดุดี 5 ประการมาแทรกไว้ ได้แก่ คำประพันธ์บทที่ 407-412 ในลิลิตตะเลงพ่าย ยกตัวอย่างหลักกรรมประการหนึ่งในสังคหวัตถุ 5 คือ วาจาเป็นที่รัก ลิลิตพงศาวดารเหนือ บทที่ 272 (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, 2510: 59) โคลงว่า

เอมโอบชอมถุดยอئين	โองการ ท่านฤา
ในอเนกคณบริพาร	ทุกหน้า
บหมื่นประมาณถาน	พฤทธิภาพ เขาเฮย
ควรปู่คูลุงน้ำ	หนึ่งนั้บรรรทูล

โคลงบทนี้เหมือนกับลิลิตตะเลงพ่ายบทที่ 410

5.3 จักรพรรดิวัตร แปลว่าความประพฤติของพระเจ้าจักรพรรดิ คือสิ่งที่พระเจ้าจักรพรรดิพึงปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ (เสาวณิต วิงวอน, 2555: 63) และเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับหลักจริยธรรมและการปกครองเป็นสำคัญ แต่พระเจ้าจักรพรรดิราชนั้นก็เชื่อว่าพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์จะเป็นได้ ทางพระพุทธศาสนาจึงถือว่า ผู้ที่จะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชได้จะต้องเป็นผู้มีบุญญาธิการสูงมาก

ในสูตรที่ 3 แห่งที่ขนิทาย คือ จักกวัตติสูตร ในพระสุตตันตปิฎกนั้น กล่าวถึงจักรพรรดิวัตร มี 4 ประการ ซึ่งในอรรถกถาแบ่งย่อยออกเป็น 12 ประการ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551: 59) ดังนี้

1. อนุโตชนสุมิ พลกายสุมิคุ้มครองสงเคราะห์แก่ชนในพระราชฐานและพยุหเสนา
2. ขตุติเยสุ แก่กษัตริย์เมืองขึ้นหรือผู้ครองภายใต้พระบรมเดชานุภาพ
3. อนุยนุเตสุ แก่กษัตริย์ที่ตามเสด็จคือ เหล่าเชื้อพระวงศ์ผู้เป็นราชบริพาร
4. พุราหมณคหปติเกสุ แก่พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย
5. เนคมชานปเตสุ แก่ชาวนิคมและชาวชนบทคือ ราษฎรพื้นเมืองทั้งหลาย

6. สมณพราหมณ์แด่ส แก่เหล่าสมณพราหมณ์
7. มิคภุกษีสุ แก่เหล่าเนื่อนกอันพึงบำรุงไว้ให้มีสืบพันธุ์
8. อธมมการปฏิภิกเขโป ห้ามปรามมิให้มีความประพฤติอันไม่เป็นธรรม
9. อธนาธนาอนุปปทาน เจือจางทรัพย์ทำนุบำรุงแก่ผู้ขัดสนไร้ทรัพย์
10. สมณพราหมณ์แด่ อุปสงกมิตวา ปัญหาปุจฉา ไปสู่หาสมณพราหมณ์
ใต้ตามอรรถปริศนา
11. อธมมราคสุสพทาน เว้นความกำหนัดในกามโดยอาการไม่เป็นธรรม
12. วิสมโลกสุสพทาน เว้นโลกกล้า ไม่เลือกควรไม่ควร

จักรพรรดิวัตร 12 ปรากฏในลิลิตพงศาวดารเหนือบทที่ 275-287 เป็นข้อความที่กวียจากลิลิตตะเลงพ่ายตอนยอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรผู้ทรงจักรพรรดิวัตร 12 ประการมาแทรกไว้ได้แก่คำประพันธ์บทที่ 413-425 ในลิลิตตะเลงพ่าย ยกตัวอย่างหลักธรรมประการหนึ่งในจักรพรรดิวัตร 12 คือ การให้ทรัพย์แก่ผู้ไร้ทรัพย์ทั้งหลาย ลิลิตพงศาวดารเหนือบทที่ 283 (สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, 2510: 61) โคลงว่า

ชนใดใจขุนชั้น	ชนแคลน
ทรงจ่ายรายทรัพย์แสน	สิ่งให้
อวารณ์หอนหวงแหน	หายิ่ง ยากเข
ชูปช่วยทวยชเรศไว้	เสื่อมร้อนรอยเขมู

โคลงบทนี้เหมือนกับลิลิตตะเลงพ่ายบทที่ 421

ในบรรดาบรรณคดีที่แต่งก่อนลิลิตพงศาวดารเหนือโดยเฉพาะกลุ่มวรรณคดียอพระเกียรติ เช่น *ยวนพ่าย* *สรรเสริญพระเกียรติพระพุทธเจ้าหลวง* *ปราสาททอง* *สรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์* และ *ลิลิตตะเลงพ่าย* ซึ่งเป็นต้นฉบับให้แก่วรรณคดีเรื่องนี้ ล้วนมีเนื้อหากล่าวถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์แทรกอยู่ทุกเรื่อง ภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ที่ทรงตั้งมั่นในหลักราชธรรมนี้ มีส่วนอย่างสำคัญต่อพระ

บารมีอันจะนำมาซึ่งความเชื่อมั่นศรัทธาและความจงรักภักดีของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน การสรรเสริญพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์จะปรับจุดเน้นตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม ในบางรัชกาลที่มีสงคราม วีรกรรมของพระมหากษัตริย์ผู้มีชัยชนะเหนือศัตรูนั้นจะได้รับการกล่าวถึงในฐานะผู้มีบุญญาธิการมาปราบยุคเข็ญ หรือในยามบ้านเมืองสงบร่มเย็นก็ทรงมีพระราชกรณียกิจทางพระราชไมตรีกับต่างประเทศ แต่ทุกเรื่องสรรเสริญพระมหากษัตริย์ว่าเป็นธรรมราชาทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและมีความยุติธรรมเป็นที่ตั้งเสมอ

หลักธรรมทั้งสามในการปกครองของพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในลิลิตพงศาวดารเหนือ คือ ทศพิธราชธรรม สังคหวัตถุ 5 และจักรพรรดิวัตร 12 ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นล้วนเป็นตัวบทที่เกี่ยวจากบทยอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรในลิลิตตะเลงพ่ายทั้งสิ้น โดยกวีนำมาแทรกไว้อย่างเหมาะสมในตอนยอพระเกียรติพระเจ้าเชียงใหม่หรือพระเจ้าธรรมไตรปิฎก ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงชี้แจงไว้ในหนังสือเรื่องพระร่วง สรุปใจความได้ว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกนั้นสมควรจะหมายถึงพระมหากษัตริย์ราชที่ 1 (พระยาโลไทยหรือพระยาโลไทย) มิใช่พระเจ้าเชียงใหม่ อย่างที่ปรากฏในพงศาวดารเหนือ เพราะ “...แม้ในเรื่องที่กล่าวในหนังสือพงศาวดารเหนือว่าพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกยกกองทัพลงมาตีเมืองศรีสัชนาลัยแล้วสร้างเมืองพิษณุโลกกับพระพุทธรูป พระชินราช พระชินศรี ก็ตรงกับเค้าเรื่องพระราชประวัติของพระมหากษัตริย์ราชที่ 1...” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2503: 23) ดังนั้น ราชธรรม 3 ประการที่ปรากฏในลิลิตพงศาวดารเหนือ จึงเป็นการสรรเสริญพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงไว้ซึ่งราชธรรมในการปกครองบ้านเมือง อันเป็นภาพลักษณ์ประจำพระองค์ ปรากฏเป็นที่ทราบกันดีเสมอมา

เนื้อหาส่วนปลายของลิลิตพงศาวดารเหนือกล่าวถึงการอัญเชิญพระพุทธรูปชินสีห์มาประดิษฐาน ณ มุขหลังพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัวซึ่งขณะนั้นยังทรงผนวชและครองวัดบวรนิเวศวิหารทรงอัญเชิญพระพุทธรชินสีห์มาประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถ ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สร้างวิหารหลังใหม่ขึ้น เพื่ออัญเชิญพระศรีศาสดามาประดิษฐาน ณ วัดบวรนิเวศวิหารด้วย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชศรัทธาให้พระพุทธรูปทั้ง 2 องค์ซึ่งตามตำนานกล่าวว่าสร้างขึ้นพร้อมกันได้มาประดิษฐานในพระอารามเดียวกัน แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของพงศาวดารเหนือในแง่ที่เป็นตำนานพระพุทธรูปสำคัญของวัดบวรนิเวศวิหาร และน่าจะเป็นความตั้งใจของกวีที่ทรงแต่งลิลิตเรื่องนี้

หลังจากสิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ผู้ทรงพระนิพนธ์จึงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงอุปถัมภ์บำรุงทั้งความเจริญในบ้านเมืองและโดยเฉพาะอย่างยิ่งในบวรพระพุทธรศาสนา ดังตัวอย่างจากโคลงบทที่ 615 (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, 2510: 135) ความว่า

ในวัดทรงก่อก่อ	อุปถัมภ์
ตึกหมู่หนึ่งให้ทำ	ก่อสร้าง
สิบหลังพระประจำ	สิบหก รูปแฮ
หลังเล็กครัวสองข้าง	ที่ไว้ของฉัน

ผู้ทรงพระนิพนธ์จบความในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นรัชกาลปัจจุบันในเวลานั้น ส่วนในบทส่งท้าย (colophon) กวีได้กล่าวออกตัวอย่างถ่อมตนไว้ว่า “ไม่ชำนาญ” ในการแต่ง และอธิบายถึงการเลือกใช้คำต่างๆ ในการแต่งไว้ด้วย อย่างไรก็ตาม ผู้ทรงพระนิพนธ์ได้ประเมินค่างานเขียนของตนเองว่า งานชิ้นนี้ “สะอาดเยี่ยมปานปูน ทิพโกชน์บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว เทียบเหนือหนพุกอง” (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, 2510: 137) และแสดงจุดมุ่งหมายในการแต่งไว้อย่างชัดเจนว่า ต้องการเรียบเรียงเรื่องเการวมเก็บไว้ด้วยกัน ดังปรากฏในโคลงช่วงท้ายเรื่อง (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, 2510: 136, 138) ดังนี้

บวรนิเวศน์ใต้	เรียงจัด
รวมเกบเรื่องเก่าคัด	คละไว้
เริ่มต้นแต่กระษัตริย์	ผู้ก่อ สร้างนา
จนเท่าถึงจอมไท้	ที่ได้อุปถัมภ์ [...]
เรื่องนี้เรียกคัดแก้	เต็มที
ผงเผ่าเท่าทุลี	มั่วไว้ [...]
ถึงกาลจึงเตรียมจัด	เรียงเรื่อง ผสมนา
หวังก่อกุศลให้	ยึดตั้งหวังผล

บทสรุป

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงพระนิพนธ์ *ลิลิตพงศาวดารเหนือ* โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อรวบรวมเรื่องในอดีตเข้าด้วยกัน เนื้อหาหลักเป็นเรื่องจากพงศาวดาร ประกอบด้วยการดำเนินเรื่องตามพงศาวดาร การขยายความ การตัดความ และการเปลี่ยนแปลงรายละเอียด นอกจากเนื้อหาหลักแล้วยังมีเรื่องแทรกซึ่งมีโพยพงศาวดาร เช่น เรื่องพาลีสอนน้อง เป็นวรรณคดี คำสอนเกี่ยวกับหลักราชการสำหรับผู้รับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ และ *สุภาษิตพระร่วง* เป็นหลักคำสอนทั่วไปในการดำเนินชีวิต รวมถึงบทพรรณนากระบวนทัพจาก *ลิลิตพระลอ* และ *ลิลิตตะเลงพ่าย* บทนิราศที่มุ่งพรรณนาอารมณ์ อีกทั้งเนื้อหาจากตำราต่าง ๆ เช่น *ตำราดูลักษณะแมว* และส่วนสุดท้ายคือราชธรรมเนียมเป็นธรรมเนียมในทางพระพุทธศาสนา มีลักษณะเป็นการยอพระเกียรติ *ลิลิตพงศาวดารเหนือ* จึงมีเรื่องราวฝ่ายอาณาจักรและพุทธจักรผสมกัน อาจกล่าวได้ว่าการสร้างสรรค์เนื้อหาอันเกิดจากการรวบรวมความรู้ที่หลากหลายไว้ด้วยกันอย่างเป็นระบบดังกล่าว ทำให้ *ลิลิตพงศาวดารเหนือ* มีเนื้อหาเป็นสหวิทยาการที่ผสมองค์ความรู้ทั้งหมดไว้ในเรื่องเดียวกัน ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของวรรณคดีเรื่องนี้

ผลการศึกษาสรุปว่า *ลิลิตพงศาวดารเหนือ* เป็นวรรณคดีที่มีวรรณศิลป์ทั้งในด้านรูปแบบและเนื้อหา มีการจัดวางโครงเรื่องและองค์ประกอบ มีการสื่อสาร

ความคิด จินตนาการ เพื่อสร้างอารมณ์สะท้อนใจ รวมไปถึงความงดงามในการใช้ภาษา

ด้านกลวิธีการประพันธ์ กวีมุ่งรักษาเนื้อหาหลักตามที่ปรากฏในพงศาวดาร ส่วนเนื้อหาที่แทรกเข้ามา กวีใช้กลวิธีการประพันธ์ 2 ลักษณะ คือ โวหารการอ้างถึง (allusion) ซึ่ง “เป็นการแสดงความรอบรู้ของผู้เขียนเพื่อที่จะขยายงานเขียนนั้นให้ชัดเจนขึ้น หรือให้เกิดความหลากหลาย หรือให้ถ้อยคำมีน้ำหนัก หรือให้นำประทับใจยิ่งขึ้น” (ชนุต เวศร์ภาดา, 2549: 58) ดังที่กวีนำเนื้อหาจากเรื่องพาลีสอนน้องมาแต่งในสำนวนใหม่แทรกเข้าไว้และโวหารการปะติดความ (collage) ซึ่งกวีนำ “ถ้อยคำที่คัดมาจากที่หนึ่งที่ได้มาใช้ประสมเป็นส่วนหนึ่งของกวีนิพนธ์ เพื่อให้เนื้อหาขยายกว้างขึ้นหรือเพื่อให้เกิดผลทางอารมณ์” (ชนุต เวศร์ภาดา, 2549: 59) ดังที่กวีคัดข้อความจากสุภาพิตพระร่วง บทพรรณนากระบวนทัพในลิลิตพระลอกับลิลิตตะเลงพ่าย และราชธรรมในลิลิตตะเลงพ่ายมาแทรกไว้กลวิธีเช่นนี้ นักวิชาการวรรณคดีเห็นว่า แสดงให้เห็นรสนิยมทางวรรณศิลป์ของกวีได้อย่างชัดเจน ผ่านการประเมินค่าวรรณคดีชั้นครูว่า เป็นงานที่น่ายกย่องและมีคุณค่าที่จะกล่อมเกลাজิตใจผู้อ่านในปัจจุบัน (ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, 2541: 53 และชนุต เวศร์ภาดา, 2549: 60)

กลวิธีการประพันธ์มีความสัมพันธ์กับการสร้างสรรค์เนื้อหาเพราะทำให้วรรณคดีเรื่องนี้มีคุณค่าในด้านที่เป็นแหล่งรวบรวมความรู้ที่หลากหลาย ได้แก่ ประวัติศาสตร์ วรรณคดี ตำรา และพระพุทธศาสนา สมดังความประสงค์ของผู้ทรงพระนิพนธ์ นอกจากนี้ผู้อ่านยังได้รับคุณค่าทางวรรณศิลป์จากพงศาวดารสำนวนร้อยกรองอีกด้วย

บรรณานุกรม

- ชลดา เรื่องรัชชลิขิต. 2541. “วรรณคดีวิจารณ์ไทย พ.ศ.2325-2453.” ใน **ทอไหมในสายน้ำ 200 ปีวรรณคดีวิจารณ์ไทย**, หน้า 13-104. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น.
- ตำราฐานานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. 2503. **เรื่องพระร่วง**. กรุงเทพฯ: กองการพิมพ์สลากกินแบ่งรัฐบาล. (พ.ต.อ.สำราญ กรัตติริจิตพิมพ์ถวายในงานฉลองสมณศักดิ์ พระเทพเมธาจารย์ เจ้าอาวาสวัดโพธาราม).
- ชเนศ เวศร์ภาดา. 2549. **หอมโลกวรรณศิลป์**. กรุงเทพฯ: ปาเจรา.
- ปรมาณูชิตชินโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. 2553. **ลิลิตตะเลงพ่าย**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของ สกสศ.
- ปวเรศวรียาลงกรณ์, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. 2510. **ลิลิตพงศาวดารเหนือ**. พระนคร: พระจันทร์. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายชัยวัช เกกชนันท์).
- พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง**. 2521. เล่มที่ 19. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). 2551. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 11/1. กรุงเทพฯ: เอส. อาร์. พรินต์ติ้งแมสโปรดักส์.
- วัดอนงคาราม. 2500. **ตำราดูลักษณะแมว กวนข้าวทิพย์ – พิธีพิธีกรรมศาสตร์**. ม.ป.ท. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุฒาจารย์ พุทฺธสรมหาเถระ).
- วิทย์ ศิวะศรียานนท์. 2519. **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
- ศิลปากร, กรม. 2474. **พงศาวดารเหนือ**. พระนคร: ไสภณพิพิธธรรมาคาร. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกโท พระยาธรรัตนบตี [เสงี่ยม สิงหลกะ]).

ศิลปากร, กรม. 2537. **สุภาสิตพระร่วงและสุภาสิตอิศรญาณ**. พิมพ์ครั้งที่ 7.

กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.

ศิลปากร, กรม. 2553. **รามเกียรติ์ ตอนพาลีสอนน้อง**. กรุงเทพฯ: เอ็ดดิสัน เพรส
โปรดักส์.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. 2521. **หนังสืออ่านกวีนิพนธ์เรื่อง ลิลิตพระลอ**. พิมพ์

ครั้งที่ 23. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.

เสาวณิต วิงวอน. 2555. "เทวราชาและธรรมราชาในวรรณกรรมยอพระเกียรติ." ใน

**อักษรสวรรค์: รวมบทความทางวิชาการ เนื่องในโอกาสเกษียณอายุ
ราชการของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เสาวณิต วิงวอน**, หน้า 57-67.

กรุงเทพฯ: ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.